

Erős Vilmos

SZABÓ ISTVÁN (1898–1968)
A MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOMBAN*

Szabó István a 20. századi magyar történetírás kiemelkedő képviselője, akinek életművével meglehetősen sokan foglalkoztak¹. Jelen munkámban a történezzsel összefüggő szakirodalmi értékelések fő irányait, legfontosabb darabjait foglalom össze. Összegzésemben mindenekelőtt az 1945 után született átfogó értékelésekre koncentrálok, és az egyes művek visszhangjáról szóló, illetve Szabó István történetírásának speciális problémáit tárgyaló tanulmányokat is érintem.

Marxista értékelések, támadások az 1950–1960-as évekből

A Szabó István szinte teljes életművére vonatkozó értelmezések az 1950-es évekig nyúlnak vissza, bár akkor, természetesen, még nem beszélhetünk befejezett életműről. A *Századok* 1954-es évfolyamában Sándor Pál terjedelmes tanulmányt közölt, amelynek fő tárgya a korábbi magyar agrártörténeti irodalom marxista-kommunista szemzőgből történő kritikája.² Sándornak már ezt megelőzően is voltak Szabó-ellenes támadásai, például egyik, 1952-ben megjelent könyvében,³ ahol azt kritizálja, hogy Szabó nézetei szerint a nagybirtok az újkori magyar társadalmi fejlődés folyamán nem juttatta a jobbságot a teljes jogfosztottság állapotába, tagadva, hogy a korszakban a parasztok elűzése a telkeikről általános gyakorlat lett volna.⁴

Sándor Pál 1954-es kritikájának még számos (később részletezendő) eleme van,⁵ alapvető szándéka azonban az, hogy a Domanovszky Sándor (és Wellmann Imre) által reprezentált, a két világháború közötti időszakban kialakult agrártörténeti (úgynevezett magyar művelődéstörténeti) iskolára kemény összetűzést zúdítson, s közben kitérjen Szabó István parasztságtörténeti tanulmányaira, illetve a „népiségtörténet”-re is. Domanovszky iskolájának szellemiségét alapvetően feudális történeti felfogásnak tartja, amely tagadja az osztályharcot, úr és paraszt,

* 2019-ben volt a debreceni származású történettudós, Szabó István halálának 50. évfordulója. Az alábbi írás ebből az alkalomból készült.

¹ Szabó István munkásságának teljes bibliográfiáját lásd Szabó István 1898–1969. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanárainak munkássága I. Összeállította Dr. Bitskey Istvánné. Debrecen 1982.

² *Sándor Pál*: A magyar agrártörténeti irodalom kritikája. *Századok* 88. (1954) 373–419.

³ *S. Sándor Pál*: Parasztozsgalmak a Habsburg önkényuralom idején 1849–1867. Bp. 1952.

⁴ Uo. 120.

⁵ Sándor Pál cikke után Szabó István lemondani készült a Magyar Történelmi Társulatban betöltött választmányi tagságáról és egyéb funkcióiról is. Lásd A harmadik út felé. Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban. Vál., jegyz., szerk. Erős Vilmos. Bp. 2006. 321–324.

földesúr és jobbágy viszonyát pedig túlzottan patriarchálisnak állítja be; a népi-ségtörténetet nem a népi írók mozgalmával rokonítja (sőt tagadja ezek párhuzamait), sokkal inkább a Horthy-fasizmus „népi egység”-et hirdető, reakciós szemlélete megtestesítőjének tekinti, amelyben a nép, a parasztság csak az irredenta politikai szándékok egyfajta népi tartaléka.⁶

„Nem a földosztást, hanem »a közhatalom egyensúlyozó és gyámolító kezé«-nek kiterjesztését: ezt a megoldást ajánlotta Szabó István a paraszti sérelmek orvoslására. És ez nemcsak megállást jelentett a polgári ideológia útján, de letérést is erről az útról. Attól a »közhatalomtól« várni a »parasztság társadalmi erejét megtartó, sőt növelő intézkedéseket«, amely évtizedek óta véres bizonyosságát adta reakciós politikájának, nemcsak mélységes önellentmondás, amely zsákutcába vezet, de egyúttal negatív kifejezése a gyökeres megoldástól való tartózkodás álláspontjának is. Szabó István szemléletében vannak bizonyos »népies« elemek – amikor a parasztságot emeli fel történelemformáló társadalmi erőnek –, »amelyekből mindig meríthető [...] ifjító és megújító erő«. [...] De Szabó István nem népies író, hanem a népiségtudomány, népiségtörténet egyik vezető képviselője volt.⁷ A népiségtörténet-szemlélet pedig – szemben a parasztdemokráciát követelő »népies baloldal« elveivel – lényegét tekintve különbözik. Nemcsak, hogy passzív »népi tartalék«-nak tekinti a parasztságot, amelyből csupán friss »népi vért« akar a történelmi Magyarország elhasznált véredényeibe átömleszteni, de egyben – nacionalista szemlélettel – valamilyen felsőbbrendű népi erőnek is képzelet, amely a környező, főként szláv népeket ellenállhatatlan vonzással magába olvasztja, »felszívja, elmeríti«.⁸ A népiségtörténet nacionalista íze mellett egyben van bizonyos arisztokratizmusa is, amellyel a parasztságot – mintegy felülről – »a magyar politikai és szellemi hatalom kiépítését végző«, »Felső rétege«-k mögé, »tartaléknak« helyezi el. [...] Antifeudalizmus, amely a nagybirtok védelmével szemben a paraszti polgárosodás szabadabb és könnyebb útjáért küzd, de maga sem követeli a nagybirtok felosztását – feloldhatatlan ellentmondás, ahonnan előre is, de visszafelé is vezethet az út.”⁹

Sándor Pál tanulmányában (részben a fent idézett sorokat megelőzően) Szabó Istvánt, főleg az 1940-es parasztságtörténeti szintézisét alapvetően szembeállítja a Domanovszky-féle iskolával, így Wellmann Imrével is. Wellmann ugyanis lényegében egy feudális felfogás jellemzi, Szabó István ezzel szemben ebben a munkájában rámutat a parasztság helyzetének romlására, és végeredményképpen egy parasztpolgári koncepciót képvisel.

⁶ Sándor P.: A magyar agrártörténeti i. m. 414.

⁷ Sándor itt feltehetően a Mályusz vezette népiségtörténetre utal, amelyet az 1950-es években egyértelműen fasisztának tekintettek.

⁸ Szabó e gondolatai már inkább az Eckhardt Sándor által szerkesztett kötetbeli tanulmány befejező részéből valók.

⁹ Sándor P.: A magyar agrártörténeti i. m. 410.

A reakciós fordulat Sándor Pál szerint *Az úr és paraszt a magyar élet egységében* című kötettel következik be, amelyben Szabó István is tanulmányt publikált, viszont a kötet a Horthy-fasizmus „népi közösséget” hirdető ideológiai alátámasztására szolgált csupán.

A kötetéről Sándor Pál így ír: „Végeredményben reakciós fordulatról kell beszélünk. A »Nemesség és parasztság Werbőczy után« lényegét tekintve nem más, mint a Horthy-fasizmus »népi közösség«-ét hirdető szemfényvesztésének történelmi alátámasztása.¹⁰ [...] A paraszti helyzet kritikája helyett mondja, hogy »a magyar nemesség és a magyar parasztság [...] a magyar törzsöknek egyforma testvérága.«¹¹

A *Századok* következő évfolyamában a volt Domanovszky-tanítvány, Léderer Emma Szabó védelmére kel.¹² Léderer egyébként Sándor értékelésének szinte az összes elemét visszautasítja, tagadja azt is, hogy Domanovszkyék feudális történetírók lettek volna, s inkább Otthmar Spann hatására utal nézeteiket illetően. Nem igaz szerinte az egyoldalú nyugatos orientáció hangoztatása sem, s még a népiségtörténeti tanulmányokban is inkább azok németellenességére mutat rá.¹³

„Nem látom azonban teljesen igazoltnak, hogy pl. Szabó Istvánnál valamiféle reakciós jobbrtolódást jelentett volna az »Úr és paraszt« kötetbeli tanulmánya. Sokkal inkább lehetne ilyenről beszélni Szabó István összefoglaló népiségtörténeti köteténél [A magyarság életrajzáról¹⁴ van szó. E. V.], amely igen gondos analízisre szorul. Erre az analízisre annál inkább szükség van, mert minden reakciósság mellett éppen ebben a kötetben nyilvánul meg legjobban az a németellenesség,¹⁵ amely – persze súlyos korlátokkal – lényegében a népiségtörténeti tanulmányok legtöbb szerzőjénél jelentkezett.¹⁶

Feltétlenül érdemes mindehhez hozzáfűzni, hogy Léderer Emma „megemlékezik” Szabóról az ebben az időben közkézen forgó *Bevezetés a történettudományba* című egyetemi jegyzetében is,¹⁷ a korábbi, a két világháború közötti (ellenforradalmi) magyar történetírásról szóló fejezetben. A jegyzetnek több változatlan utánnyomása is volt (jelen sorok írója a 1964-es kiadást használta), itteni kijelentéseit ráadásul részben megismétli 1969-es historiográfiai összefoglalójában is.¹⁸

¹⁰ Itt tehát Sándor Pál Szabót szinte fasisztának minősíti.

¹¹ *Sándor P.: A magyar agrártörténeti i. m. 414.*

¹² *Léderer Emma: Historiográfiánk történetibb vizsgálatáért. Századok 89. (1955) 103–106.*

¹³ Uo. 104–105.

¹⁴ *Szabó István: A magyarság életrajza. Bp. 1941. (Reprint: 1990.)*

¹⁵ Erre a németellenességre utal Szabó is 1954-es, az egyetemi tankönyvről írt lektori véleményében.

¹⁶ *Léderer E.: Historiográfiánk i. m. 106.*

¹⁷ *Léderer Emma: Bevezetés a történettudományba. Bp. 1955. A 6. változatlan kiadás (Bp. 1964.)* megegyezik az eredetivel.

¹⁸ *Uő: A magyar polgári történetírás rövid története. Bp. 1969.*

Léderer itt – Szabó István kapcsán is – „sok kitűnő” történésről beszél, akik az ellenforradalom (azaz a Horthy-rendszer) idején a szellemtörténet jegyében tévelyegtek, azóta azonban már a helyes, a marxizmus felé vezető útra léptek. Szabó István életművében ilyen helyes iránynak tekinti a parasztság-történeti kutatásokat, és külön érdemének tartja, hogy óriási anyagfeltárással (is) dolgozott.¹⁹

Léderer Emma mindezt magára is érvényesnek tartja, ahogyan Szekfű Gyulára is (aki 1941-ben tért „helyes” útra), ugyanakkor negatív példaként nevez meg Hóman Bálint és Deér József esetét, akik ezt a fordulatot nem tették meg.

Léderer nyomatékosan rámutat Szabó történetírásának azon érdemére, hogy hatalmas forrásbázist tárt fel és mozgatott. Szabó István munkáiban ugyanis szerrinte (még akkor is, amikor a szellemtörténet felé közeledett) óriási az anyagfeldolgozás, ez pedig összeköti őt a Domanovszky-iskola gazdaságtörténelmi tanulmányaiával vagy a Mályusz-féle településtörténeti iskola disszertációival.

Az 1960-as évek végéről, 1970-es évek első feléből még két szerzőt szeretnék megemlíteni, akiknek álláspontja fontos a Szabó István-i életmű értelmezésének szempontjából. Mindkettőben közös, hogy elsősorban a történész 1960-as évekbeli település- és agrártörténeti munkáit értékeli nagyra, sőt az életművének leginkább kiemelkedő teljesítményeit is Szabónak ehhez a korszakához kötik. Szintén közös jellemvonásuk, hogy az 1950-es és 1960-as évek említett kritikáitól eltérően Szabó István életművét alapvetően pozitívan értékeli, sőt európai vonatkozásait is hangsúlyozzák. Az egyikük Pamlényi Ervin,²⁰ aki Szabó István halála alkalmából írt megemlékezést a történésről.²¹

Pamlényi mindenekelőtt a Szabó István által szerkesztett kapitalizmus kori parasztság-történeti köteteket, *A prédiúmot*, valamint a középkori falutörténeti monográfiákat méltatja. Ezek ugyanis szerinte több vonatkozásban párhuzamot mutatnak a legmodernebb francia gazdaság- és társadalomtörténeti iskola munkáival,²² sőt szélesebben is értelmezik azok szemléletét, mert nem szűkülnek regionális keretekre, hanem az egész országot felölelik.²³

„Szabó István mint történétíró elsősorban a jelenségek, folyamatok pontos, hiteles, tudományos leírását, rögzítését tartotta feladatának; józan realizmusával sikerült elkerülnie a csapdákat, amelyek e területen már nem egy pályatársát ejtették rabul. A magyar parasztságból nőtt ki, ahhoz tartozott, de nem idealizálta, s nyoma sincs nála a parasztság romantikus szemléletének. A *nemzetnevelés*

¹⁹ *Uő*: A magyar polgári i. m. 140.

²⁰ Lásd még tőle *Pamlényi Ervin*: Pályák és irányok. Historiográfiai és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp. 1989.

²¹ *Uő*: Szabó István halálára. Magyar Nemzet, 1969. március 2. 12.

²² Itt feltehetőleg az Annales francia történétírói iskolára gondol a szerző.

²³ *Pamlényi E.*: Szabó István halálára i. m. 12.

igazi eszközének a *nemzeti önismeret* [az idézet kiemelései a szerzőtől] fejlesztését tekintette. S noha a falvak népének történetével foglalkozott egész életén át – soha nem volt provinciális, mindig kitekintett a határokon túlra, egybevetve a múltban ott történeteket a hazai fejleményekkel. Ennek az állandó kontaktusnak köszönhető, hogy például a falurendszer kialakulását tárgyaló munkája ugyanazon kérdéseket vizsgálja, mint a *legmodernebb francia gazdaság és társadalomtörténeti iskola* alkotásai – azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy ő gazdag forrásanyag birtokában, a lélekszám, a falvak kialakulása, a pusztasodás stb. kérdéseiben nemcsak egyes helységek vagy vidékek tekintetében, hanem az *egész országra* vonatkozóan tudott általánosan érvényes eredményekhez eljutni.²⁴ Pamlényi mellett a másik megemlékezés írója Hoffmann Tamás,²⁵ aki az *Agrártörténeti Szemle* szerkesztőjeként már az 1960-as évek első felétől közelebbi szakmai kapcsolatban állt Szabóval. Ő kezdeményezte és szerkesztette azt a magyar mezőgazdaság történetéről szóló, végül befejezetlen szintézist, amelynek egyik része Szabó István végül 1975-ben, posztumusz megjelent tanulmánya volt a magyar mezőgazdaság középkori történetéről. De Hoffmann volt Szabó falutörténeti monográfiájának²⁶ egyik lektora is, s ennek kapcsán igen elismerően nyilatkozott a munkáról.

Hoffmann Tamás kiemeli, hogy Szabó István magányos történész volt, akinek bizonyos műveit az uralkodó felfogás esetenként stigmatizálni kívánta, de ő maga e stigmákat felvállalta. Pamlényi Ervinhez hasonlóan különösen az utolsó évtizedet értékeli nagyra Szabó István életművében, és a kapitalizmus kori parasztságtörténeti kötetek kapcsán lehetősége nyílt arra is, hogy pontosítsa korábbi, a jobbágyságra vonatkozó nézeteit.²⁷

Hoffmann *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig* című Szabó István-kötet 1975-ös kiadásának előszavában alapvető megállapításokat tesz a történész életművével kapcsolatosan,²⁸ amikor rámutat arra, hogy Szabó 1960-as évekbeli, a középkori agrár- és település-, illetve népesedéstörténetre vonatkozó munkái egy összefüggő koncepcióból származnak, amelyet Szabó még az 1930–1940-es években vázolt fel (és lényegében akkor is gyűjtötte össze annak anyagát is). A kulturális kormányzat a háború előtt alapvetően a népiségtörténettől várt eredményeket (és politikai-ideológiai támogatást törekvéseihez), Szabó agrártörténet-írása azonban ettől több vonatkozásban eltérő utakon járt.

²⁴ Uo.

²⁵ Hoffmann Tamás: Szabó István (1898–1969). *Agrártörténeti Szemle* 13. (1970) 520–521.

²⁶ Szabó István: *A középkori magyar falu*. Bp. 1969.

²⁷ Hoffmann T.: Szabó István i. m.

²⁸ Hoffmann Tamás: Előszó. In: Szabó István: *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig*. (Agrártörténeti Tanulmányok 2.) Bp. 1975. 7–8.

Hoffmann szerint azután Szabó e munkáiban arra törekedett, hogy a népiségtörténeti indíttatású parasztságtörténetet a tudományosság jegyében eltávolítsa az igazolhatatlan feltevések világától.²⁹

„Még levéltáros korában – így emlékezett egy ízben barátai körében – egyik kollégájával sétált a napi szolgálat után a vári sétány árnyas fái alatt. Tervezték a jövőt, magukét és a tudományukét. Mert az őket körülvevő közegre figyelve felismerni vélték azokat a hangokat, amelyekre – úgy gondolták – választ kell adni a kutatónak, ha megszólaltatja a múltat. A kolléga – most már a tudománytörténet a bizonyosság erre – messzelátóan vázolta fel programját. Birtokadománylevelek, határjárások, összeírások hatalmas tömege, s adatainak eleddig hasznosítatlan maradt sokasága került hirtelen új megvilágításba, s felcsillant a remény: sikerül – e források és módszerek révén – a hazai és a szövevényesebb anyagú nemzetközi tudományosság közötti távolságot csökkenteni. Ezzel egyszersmind termékenyebb működésre is remélte serkenteni a história bűvárait, nem titkolva, hogy a kulturális kormányzat meg a tudománypolitika elsősorban a népiségtörténet-írástól várta a szakmai élénkülést, valamint a maga működésének tudományos igazolását.”³⁰

Tanítványok, munkatársak értékelései az 1970–1980-as évekből

Igen fontos fejezete a Szabó István-i életmű értelmezésének Für Lajos értékelése, aki Szabó István 1976-os, *Jobbágyok–parasztok* című kötetét Pölöskei Ferencsel együtt szerkesztette. A munkához Für terjedelmes, Szabó István életművét elemző kisértőtanulmányt is írt,³¹ amely máig alapvető referenciának számít a Szabó Istvánnal összefüggő irodalomban.

Für Lajos Szabó életművének három irányzatát különbözteti meg, s ezeket azután részletesen elemzi is. Egyrészt a Debrecen történetével összefüggő írásokat (külön kiemelve Debrecen és a Hajdúság, valamint a tanyák kérdését); az egyfajta történeti demográfiként értelmezett népiségtörténeti tanulmányokat, valamint a parasztságtörténeti kutatásokat.

Für kitér Szabó pályájának szakaszolására is, ebben az 1928-ig tartó időszakot a felkészülés, az 1938-ig terjedőt pedig az erőgyűjtés periódusának tartja. Szerinte az 1948 körüli korszak volt Szabó történetírói működésének a virágkora, amikor könyvek és tanulmányok egész sora került ki kezei közül. Az ekkori támadások

²⁹ Uo. 7.

³⁰ Uo. 8.

³¹ *Für Lajos*: Bevezető. Szabó István-pályakép. In: *Szabó István: Jobbágyok–parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. S. a. r., bev. Für Lajos. Bp. 1976. 7–30.

miatt azonban megtorpanás következik be, amelyet az 1958-ban történt nyugdíjazás utáni másodvirágzás követett.

Für összegzi és értékeli Szabó történetírói szemléletének általános vonásait is, amelyek közül a társadalomtörténeti szemléletet és irányultságot, valamint a komplex módszert, a különböző tudományok eredményeinek a felhasználását, a velük való kooperációt hangsúlyozza. Kiemeli a történetírót jellemző komparatív megközelítést, miszerint Szabó a magyar jelenségeket európai összehasonlításban elemezte és mutatta be.³² Mindezek összegzése után Für felteszi a kérdést: hol jelölhető ki Szabó István helye a magyar historiográfiában?

A választ ő Sándor Pál értékelésével gyökeresen ellentétesen, pozitívan (némileg Várdy Béla értékelésével párhuzamokat mutatva)³³ fogalmazza meg. Szerinte Szabó alapvetően szembenállt a két világháború közötti történetírás uralkodó irányzatával, a szellemtörténettel, amitől tudományos tárgyilagossága és realista, társadalomtörténeti irányú látásmódja különböztette meg leginkább. E látásmód tárgya pedig mindig is a nép volt. Szabó így leginkább a népi írók törekvéseihez állt közel, így Für Lajos Erdei Ferenc, Veres Péter és Illyés Gyula között jelölné ki a helyét.

Für szerint az itt összefoglaltak Szabóra 1945 után is érvényesek maradtak, ebben a korszakban a fenti hármashoz hasonlóan lépett tovább.³⁴

Für Lajos Szabó István munkásságát értékelő írásai közül egy másikat, a történész születésének 90. évfordulója alkalmából kiadott emlékkönyvben megjelentet is ki kell még emelnünk.³⁵ A szerző itt a két világháború közötti magyar nemzeti-ségtörténeti, illetve „magyarságtudományi” kutatásokról adott áttekintést, amelyekben jelentős szerepe volt Szabó István műveinek, majd felidézi azokat az intézményeket, amelyekkel Szabónak is kapcsolata volt, így a Magyarságtudományi Intézetet (az *Úr és paraszt* kötet kapcsán), a Teleki Intézetet (ők adták ki a *Revue d’Histoire Comparée*-t, amelyben Szabónak két nagyobb írása is megjelent), az akkor Bibó István vezetése alatt álló Kelet-Európai Intézetet, ahol Szabó 1948-as parasztságtörténeti tanulmányai láttak napvilágot.³⁶

Tanulmányának összegzésében Für kitér a népiségtörténet általános értékelésére is, ebben vitázik a tíz kötetes *Magyarország története* (1978) vonatkozó fejezetével, ő ugyanis az irányzatot – s benne Szabó szerepét – lényegesen pozitívabban

³² Uo. 21.

³³ Steven Bela Vardy: Modern Hungarian historiography. New York, NY 1976. 112–113.

³⁴ Für L.: Bevezető i. m. 26.

³⁵ Für Lajos: Magyarságkutatás a két világháború között. In: Parasztság és magyarság. Tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója tiszteletére. Szerk. Rácz István. Debrecen 1989. 79–93.

³⁶ Lásd például Kosáry Domokos: „Kárpát-Európa”-kutatás a Teleki Intézetben. Tóth János interjúja. Valóság 26. (1983) 9. sz. 32–41.

ítéli meg, mint a szóban forgó rész szerzője.³⁷ Für különösen az *Ugocsa megyét és A magyarság életrajzát* emeli ki, mindkettőt tárgyilagosságáért és a társadalomtörténeti nézőpont következetes alkalmazásáért.³⁸

A Szabó István életművét tárgyaló munkák közül külön csoportként kezeltem azokat az értékeléseket, amelyeknek a szerzői közvetlen tanítványai, akik az egyetemi katedrán is folytatták/folytathatták mesterük tevékenységét. (Für Lajos is közvetlen tanítványnak tekinthető, ő azonban csak az 1980-as években kaphatott katedrát, akkor is Budapesten, illetve később Egerben.)³⁹ A „tanítványi” értelmezések (sokszor megemlékezések) közül kettőt emelek ki: Orosz Istvánét és Rác Istvánét. Ők ugyanis számos írásukban tárgyalták Szabó történetírói tevékenységének különböző aspektusait, s átfogó értékeléseket is megfogalmaztak róla.

Orosz István már 1978-ban, Szabó István halálának tizedik évfordulóján áttekintést adott a történezműről, de később is szinte folyamatosan publikált a debreceni agrártörténeti iskoláról (1985), 1990-ben bevezetőt írt *A magyarság életrajza* új kiadásához, később kísérő/értelmező tanulmányt jelentetett meg az 1948-as kötet⁴⁰ hányattatásairól, illetve külön Szabó István Debrecen történelmére vonatkozó kutatásairól.⁴¹

Különösen érdemes kiemelni Orosz 1978-as írását, amely 1982-ben a Bitskey Istvánné által összeállított Szabó István-bibliográfia bevezető tanulmányaként is szolgált.⁴² Orosz István Szabó munkásságában itt (Für Lajoshoz hasonlóan) alapvetően szintén három irányultságot/témakört különít el: a Debrecen történelmére vonatkozó helytörténeti kutatásokat, a népiség- és településtörténeti munkákat, valamint a parasztságtörténeti műveket. Orosz rámutat például a népiségtörténeti kutatások kapcsán arra, hogy Szabó 1945 utáni településtörténeti munkái szoros kapcsolatban állnak az 1945 előtti népiségtörténeti kutatásaival. A parasztságtörténeti kutatásokkal összefüggésben a legfontosabb mondanivalója az, hogy Szabó István 1945 utáni ilyen jellegű munkái viszont (ellentétben a korábbiakkal) már kevésbé a földesúr és jobbágy patriarchális viszonyáról szólnak, hanem alapvetően a rendi osztálykülönbségek (!)

³⁷ Magyarország története VII. I. 1918–1919, II. 1919–1945. Szerk. Pach Zsigmond Pál – Ránki György – Hajdú Tibor – Tilkovszky Lóránt. Bp. 1976. II. 873–912. A szóban forgó fejezet szerzője Juhász Gyula.

³⁸ *Für L.*: Magyarságkutatás i. m. 91.

³⁹ Für Lajoshoz lásd Hagyomány és történelem. Ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapjára. Szerk. Gebei Sándor. Eger 2000.

⁴⁰ A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január–május. Szerk. Szabó István. Debrecen 1948. (Reprint: Debrecen 1998.)

⁴¹ *Orosz István*: A debreceni agrártörténeti iskola. Debreceni Szemle II. folyam 5. (1985) 2. sz. 53–65.; *Uő*: Egy centenáriumi kötet kálváriája. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen i. m. 597–609.; *Uő*: Szabó István és Debrecen. Debreceni Szemle Új folyam 7. (1999) 1. sz. 104–108.

⁴² *Orosz István*: A történetíró munkássága. Alföld 29. (1978) 7. sz. 50–56.; Szabó István 1898–1969. i. m. 7–13.

bemutatása áll a középpontjukban, a nemesség és a jobbágyság közötti mély szakadás vizsgálata – főként a kora újkori időszakban.⁴³ Mindemellett Orosz kiemeli Szabó látásmódjának európai vonatkozásait, és annak felfedezését, hogy a „szolgamunkával művelt kora középkori európai magánkezelésű földesúri gazdaság a magyar fejlődésben is megtalálható volt”,⁴⁴ s általában (tehát nem csak a parasztságtörténeti tanulmányaiban) Szabót ez a társadalomtörténeti megközelítés jellemezte.

Összességében Orosz Szabó István munkásságát úgy értékelte, hogy a történezt az 1948–1949-es támadások tartották távol és szigetelték el a marxizmustól, pedig társadalom-felfogása (néhány más történészével együtt) már 1945 előtt is igen közel állt ahhoz. A marxizmussal való teljes azonosulás így (Szabó ösztönzésére is) tanítványainak „jutott osztályrészül”.

A Szabó-tanítvány Orosz István a későbbiekben is rendszeresen publikál a mindig mesterének tekintett történész életművéről, illetve annak egyes darabjairól vagy irányairól. Közülük ki kell emelnünk *A magyarság életrajzának* 1990-es újbóli, reprint kiadásához írott előszavát.⁴⁵ Ebben az előszóban Orosz Szabó nagy szintézisét Mályusz Elemér népiségtörténeti iskolájához köti, amelynek legfontosabb előképét a Hermann Aubin vagy Rudolf Kötzschke által reprezentált német népiségtörténetben látja. Szabót és Mályuszt azonban szerinte a német mintáktól eltérően nem az irracionalitás és az ideologikus szándékok, sokkal inkább a szigorú tárgyilagosság és a racionalitás jellemezte.⁴⁶

Orosz szerint Szabónak az 1940-es évek elején írott magyarságtörténeti és népiségtörténeti tanulmányait alapvetően a realitás, a humánus, a szenvedélymentesség jellemezte, s a történész „igaz magyarsága” nem fért össze más népek gyűlöletével.

Fontos megállapításokat tesz Orosz Szabónak a Debrecen történetével összefüggő kutatásaira vonatkozóan is, amelyeket leginkább az 1990-es évek második felében fogalmazott meg.⁴⁷ Itt többek között hangsúlyozza, hogy bár a helytörténeti kutatások vonatkozásában Szabó sokat épített Zoltai Lajos, Ecsedi István és Csobán Endre kutatásaira és különböző megállapításaira, tőlük sokat tanult, lokálpatriotizmusukat azonban nem minden tekintetben osztotta s nem minden történeti helyzetben helyeselte a cívis város lakóinak politikai magatartását. Orosz rámutat Szabó Debrecennel összefüggő tanulmányaiban a gazdaság- és társadalomtörténeti megközelítés fontosságára is. Példaként a tanyarendszer kialakulásáról írott tanulmányát is megemlíti, amely Györffy István ahistorikus szemléletével szemben a tanyarendszer kialakulásának történeti vonatkozásait hangsúlyozza, s annak keletkezését a 18. századra teszi.

⁴³ *Orosz I.*: A történetíró i. m. 10.

⁴⁴ Uo. 12.

⁴⁵ *Orosz István*: Előszó az 1990. évi kiadáshoz. In: *Szabó István*: A magyarság életrajza I–III. Bp. 1990.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ *Orosz I.*: Szabó i. m. 104–108.

Szabó István és Debrecen viszonyát boncolgatja Orosz *A szabadságharc fővárosa Debrecen* 1998-as reprint kiadásához írott értelmező tanulmányában.⁴⁸ Kitér a kötetrel kapcsolatos bírálatokra, amelynek alapja az, hogy Szabóék a békepárt politikáját védelmezték, a radikálisokat viszont támadták 1848–1849-re vonatkozóan. Orosz szerint a kötet elleni támadások hátterében az osztályharc gondolatának elutasítása állt, s Szabóék támadói szerint a kötet feudálkapitalista szemléletet tükrözött. Orosz István szerint azonban épp ellenkezőleg, a kiadványt inkább az objektivitásra és a pártatlanságra való törekvés jellemezte.⁴⁹

Orosz szerint a kritikusok egy része később felismerte hibáját, elfogultságát, viszont Szabó István a támadások hatására már kutatta tovább 1848–1849 problémáit, jóllehet nem sokkal később két tanulmányt is publikált Kossuth és a jobbagyfelszabadítás témaköréből.⁵⁰

Szabó István másik tanítványa, Rácz István⁵¹ szintén több írásban foglalkozott a mesterének tekintett történész életműve különböző aspektusaival. Rácz már 1957-ben rövid cikket publikált az *Agrártörténeti Szemlé*ben a debreceni agrártörténeti iskoláról, 1978-ban és 1982-ben Szabó egyetemi tanári munkásságáról emlékezett meg, 1988-ban és 1998-ban szerkesztője volt a Szabó István születésének 90., illetve 100. évfordulója alkalmából készült emlékkönyveknek, amelyekbe Szabó István életművét átfogóan értékelő előszavakat is írt. De több más tanulmányt is publikált az 1990-es évek végén, a 2000-es évek első felében, többnyire a Szabó István munkatársainak tekinthető történészeknek szentelt emlékkönyvekben.⁵²

Különösen kiemelném Rácz István Szabó tanári, egyetemi előadói tevékenységét méltató 1978-as tanulmányát,⁵³ amelyben a történész egyetemi előadásait elemezte. Ezek – szerinte – alapvetően szemben álltak az 1950-es évek elején még közkézen forgott Hóman–Szekfű-féle *Magyar történettel*.⁵⁴ A legfontosabbnak a gazdasági és társadalmi kérdések vizsgálatát tartotta, de ezt arányosan kiegészítette

⁴⁸ *Orosz István: Egy centenáriumi kötet kálváriája*. In: *A szabadságharc fővárosa Debrecen*. Szerk. Szabó István. Reprint: Debrecen 1998. 597–609.

⁴⁹ Uo. 605.

⁵⁰ Orosz István Szabó Istvánnal kapcsolatos újabb tanulmányaihoz lásd *Orosz István: Az agrártörténeti kutatások megalapozói Debrecenben: Szabó István és Balogh István. Századok* 151. (2017) 39–48.; *Uő: Szabó István és Szabad György történetírói kapcsolatáról*. In: *Kitérés a kánonból. Szabad György történetírói munkássága*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Bp. 2018. 34–40.

⁵¹ Rácz Istvánról lásd *Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára*. Szerk. Kovács Ágnes. Debrecen 1999.

⁵² *Rácz István: A debreceni agrártörténeti iskola. Agrártörténeti Szemle* 1. (1957) 1. sz. 85–86.; *Uő: Búcsú Szabó István történetírótól. Alföld* 20. (1969) 4. sz. 91–92.; *Uő: Előszó*. In: *Parasztág és magyarság. Tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója tiszteletére* i. m. 9–12.; *Uő: Szabó István emlékezete. Debreceni Szemle Új folyam* 7. (1999) 1. sz. 96–103.; *Uő: Szabó István emberközélen*. In: *Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Egey Tibor – Horváth M. Ferenc. Bp. 2002. 9–16.

⁵³ *Uő: Szabó István tanári munkássága. Alföld* 29. (1978) 7. sz. 56–59.

⁵⁴ *Magyar történet I–V*. Szerk. Hóman Bálint – Szekfű Gyula. Bp. 1928.

a politika és a kultúra történetével. Rácz szerint (nem kevés ellentmondással) Szabó előadásait a tárgyszerűség és a pártosság egyszerre jellemezte, s utóbbi a parasztság iránti elkötelezettséget, illetve a nemzeti értékek maradéktalan feltárását jelentette.

Rácz rámutat arra is, hogy Szabónak az oktatói munka mellett három kutató-csoportja is volt. Az első az 1950-es években Debrecen 19. századi agrártörténetének részletkérdéseit vizsgálta. A második eredményei az 1960-as *Agrártörténeti tanulmányok*ban publikáltakból ismerhetők meg, míg a harmadik a kapitalizmus kori parasztságtörténetet vizsgáló munkacsoport volt, amelynek eredményeit két nagyszabású kötetben foglalta össze 1965-ben.⁵⁵

Összességében Rácz Szabó István példaszzerűségét a társadalmi-demográfiai aspektus érvényesítésében, a kritikával egybekötött forrástiszteletében és abban látja, ahogyan Szabó a komplexitást és az összehasonlító történetiszemléletet tanítványaiiba átültette.

Rácz István a későbbiekben is folyamatosan foglalkozott mestere életművével, értékelte tevékenységét. E későbbi értékelésekre jellemző, hogy kevésbé emelte ki a népi ideológia hatását (sőt ezzel szinte egyáltalán nem foglalkozott, hasonlóan Orosz Istvánhoz), inkább a helytörténeti kutatások jelentőségét vagy Mályusz Elemér, illetve az Országos Levéltárbeli kollégák hatását vizsgálta, Szabó műveit az övékkel párhuzamba állítva. Így például 1989-ben Szabót a Mályusz Elemér, Hajnal István, Fekete Lajos, Pleidell Ambrus, Paulinyi Oszkár, Ila Bálint, Váczy Péter, Sinkovics István, Wellmann Imre által reprezentált „nagy történész-nemzedék” tagjaként értékelte, életművét velük tekintette egyenértékűnek.⁵⁶ Tudós jellemvonásai közül hangsúlyozta kiemelkedő egyéni képességeit, forrástiszteleten alapuló hitelteremtő erejét, a társtudományok eredményeinek hasznosítását. Szemléleti jellegű megállapításai közül kiemelte, hogy Szabó a parasztságot nem lezárt társadalmi képletként kezelte, és a sematikus ábrázolt süllyedés mellett rámutatott a parasztság emelkedési lehetőségeire is, például a nemesítés, a hajdúvá válás vagy a végvári szolgálat jelentőségét hangsúlyozva. Arra is kitért, hogy a parasztság történetének a kutatása melletti elkötelezettsége már az 1940-es években határozott formát öltött Szabónál (ezt bizonyítanak Kósa László forrásközlései is), és téves volna azt gondolni, „hogy a marxista ideológia terelte ebbe az irányba”.⁵⁷

Az 1990-es évek második felében született írásokban Rácz ismételten rámutat Szabó széleskörű forráshasználatára, szerinte mestere a történetírásban a „törvényszerűségek felismerésének tudományát” látta.⁵⁸ Végső összegzésként részint a

⁵⁵ A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1849–1914) I–II. Szerk. Szabó István. Bp. 1965.

⁵⁶ *Rácz I.*: Előszó. In: *Parasztság és magyarság*, i. m. 9–12.

⁵⁷ Uo. 12. Rácz István értékelése itt szemben áll Orosz István korábbi interpretációjával.

⁵⁸ *Rácz István*: Előszó. In: Szabó István Emlékkönyv. Szerk. Rácz István. Debrecen 1998. 11–14., itt: 13.

„modern” történettudomány képviselőjének tartotta (bár a „modern” fogalma meghatározatlan maradt Rácznál), másrészt eklektikus történésznek tekintette Szabót, akinek historiográfiai helyét a marxizmus és a szellemtörténet között jelölte meg.⁵⁹

Különleges helyet foglal el Szabó István értelmezőinek sorában Balogh István,⁶⁰ aki Szabó közvetlen munkatársi köréhez tartozott – alapvető debreceni kötődéssel. Balogh István már az 1940-es évek elején recenziót közölt a *Tiszántúl* című napilapban Szabónak a magyar asszimiláció kérdéséről szóló, akkor megjelent tanulmányáról,⁶¹ majd Szabónak a debreceni egyetemre történt 1943-as kinevezése után közvetlen munkatársak lettek. (Balogh Szabó István tanszékén lett rövidesen docens.) Az 1948-as támadások egyik fő céltáblája (Szabó István mellett) Balogh István lett, akit a helyi lapok azért is támadtak, mert a Nemzeti Parasztpárt képviselőjében 1945 után megyei főispán is volt.⁶² Balogh szerepe alapvetőnek tekinthető a kapitalizmus kori parasztságtörténet előkészítésében és létrejöttében (és véleményem szerint koncepciójának kialakításában is). Nem utolsósorban neki köszönhető Erdei Ferenc és Veres Péter támogatása. Balogh István folyamatosan recenzálta Szabó műveit, és ő készítette el az 1970-es évek végén a Debrecen történetével kapcsolatos műveinek bibliográfiáját is.⁶³

Balogh István (természetesen) önálló tanulmánnyal szerepelt Szabóról az 1989-es és 1998-as emlékkötetekben is. Előbbiben Szabó és a néprajztudomány kapcsolatáról írt,⁶⁴ utóbbiban az 1965-ös kötetek keletkezési körülményeiről, a kötetek létrejöttét övező, szemléleti kérdéseket érintő vitákról, diskurzusokról nyújt roppant értékes információkat.⁶⁵

Az 1990-es évek elején és a 2000-es években közzétett tanulmányaiban pedig főként az 1948-as kötet (*A szabadság fővárosa Debrecen*) elleni támadásokkal, illetve az ezután a Szabó István tanítványait érintő retorziókkal foglalkozott.⁶⁶

Melyek Balogh István Szabó Istvánnal kapcsolatos értékelésének főbb elemei?

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Balogh Istvánról lásd Thesaurus solemnis. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Debrecen–Nyíregyháza 2002.

⁶¹ *Balogh István*: Könyvismertetés *Szabó István*: A magyarság életrajza című kötetéről. *Tiszántúl*, 1942. június 6. 4.; *Uő*: Hozzászólás Az asszimiláció a magyarság történetében című tanulmányhoz. *Tiszántúl*, 1942. április 29. 3.

⁶² *Uő*: „Nekem szerencsém volt.” Nyíregyháza 2012.

⁶³ *Uő*: Szabó István debreceni vonatkozású munkássága. In: A Déri Múzeum Évkönyve 1978. Szerk. Dankó Imre. Debrecen 1979. 453–458.

⁶⁴ *Uő*: Szabó István és a néprajztudomány. In: *Parasztság és magyarság* i. m. 130–135.

⁶⁵ *Balogh István*: Adalékok egy korszak történetírásához. *Debreceni Szemle Új folyam* 1. (1993). 1. sz. 119–134.; *Uő*: Alkotás és tudományszervezés a politika szorításában. In: *Szabó István Emlékkönyv* i. m. 37–52.

⁶⁶ *Balogh I.*: Alkotás és tudományszervezés a politika szorításában. i. m.; *Uő*: A debreceni egyetemi összeesküvés 1950-ben. In: *Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára* i. m. 17–34.

Mindenekelőtt a rendkívül széleskörű forrásbázis, illetve a rokntudományok eredményeinek a felhasználása. Közülük is ki kell emelni Szabó és a néprajztudomány kapcsolatát. Balogh rámutat, hogy Szabó Hermann Ottót és még inkább Györffy Istvánt tartotta elődeinek, de megállapítása szerint a legfőbb különbség az volt közöttük, hogy Szabóval ellentétben a kutatók korábban nem érvényesítették a történeti látószöveget. A történeti megközelítés elvének meghonosítása a néprajztudományban ezért Szabó egyik fő érdemének tekinthető, ahogyan az is, hogy a mezővárosok parasztpolgársága külön szint képvisel a magyar társadalomfejlődésben.

Balogh másik, Szabóval kapcsolatosan fontos észrevétele a népi írókkal való rokonsága s írásaiban ennek hangsúlyozása. Szabót emiatt gyakran érte a „nacionizmus” vádja.

Kosáry Domokos, Wellmann Imre, Szabad György véleményei

Szabó István kevésbé Debrecenhez kötődő értékelői közül hármat szeretnék kiemelni. Egyrészt Kosáry Domokost, aki az 1940-es években, leginkább a Teleki Intézethez kötődően volt közelebbi munkakapcsolatban Szabóval. Másrészt Wellmann Imrét, aki maga is agrártörténész volt, és az *Ugocsa megyétől* kezdve figyelemmel kísérte Szabó István történetírói pályafutását. Harmadrészt Szabad Györgyöt, akinek Szabóhoz fűződő viszonya kulcsszerepet kap a későbbiekben, főként az 1960-as évekbeli nézeteinek rekonstrukciójához kapcsolódóan.

Kosáry⁶⁷ kétkötetes nagyobb munkájában emlékezik meg részletesebben Szabóról. Elsőként a Görgey-kérdés történetéről írt könyvének új kiadásában 1994-ben,⁶⁸ ahol főként Szabó 1930-as évekbeli recenzióiról, illetve az 1948-as kötetben az 1848–1849-es szabadságharcról megrajzolt képéről nyilatkozik. Szerinte Szabó 1930-as évekbeli, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetéről készült könyvek ismertetéseiben alapvetően szakszerű és tárgyilagos bírálatokat fogalmazott meg, ám Görgeyvel kapcsolatos képét kritikus szavakkal illeti Kosáry, és nem feltétlenül fogadja el Szabó interpretációját, mely szerint a nemzeti függetlenség kérdésében Kossuthot és Görgeyt elvi ellentét is elválasztotta volna egymástól. Az 1948-as kötetben ugyanakkor szerinte már kiegyensúlyozottabb Szabó Görgey-képe. Ennél is átfogóbb értékelést fogalmaz meg Kosáry Szabóról az 1980-as években született tanulmányában, amely a két világháború közötti magyar történetírás fő irányait mutatja be.⁶⁹ Itt azt emeli ki, hogy a kezdeti népiségtörténeti

⁶⁷ Kosáry Domokoshoz lásd például Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Bp. 2003.

⁶⁸ *Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története I–II.* Bp. 1994.

⁶⁹ *Kosáry Domokos: A magyar történetírás a két világháború között.* In: *Uő: A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról.* Bp. 1987. 321–355.

tanulmányaitól (feltehetően Mályusz Elemérrel ellentétben⁷⁰) Szabó nem a jobboldal, hanem a társadalomtörténet, közelebbről a parasztságtörténet irányába mozdult tovább. Szerinte *A magyar parasztság története*-ben Szabó reális képet adott, ami nem merült ki úr és szolga ellenlábás viszonyának megfogalmazásában.

Fontosnak és lényegesnek tartom ismertetni Wellmann Imre⁷¹ Szabó Istvánról megfogalmazott véleményét, hiszen személyében a 20. századi s különösen a második világháború utáni magyar agrártörténetírás egyik legnagyobb szakmai tekintéllyel rendelkező történészéről van szó, valamint ő Szabóval már az 1930-as évektől az Országos Levéltárban közvetlen munkatársi kapcsolatban volt. Wellmann 1937-ben terjedelmes recenziót közöl a *Századokban Szabó Ugocsa megyéjéről*, amelyben nemcsak a kötetet, hanem az akkor már erőteljesen kibontakozó Mályusz-féle népiségtörténetet is ismerteti.⁷² De jelentős teret szentel Szabó eredményei bemutatásának 1944-es tanulmányában is, ahol Bél Mátyástól és Tessedik Sámueltól kezdődően ad áttekintést „Parasztnépünk múltjának feltárása”-ról. Mindezekon felül az 1970-es évek elején Wellmann terjedelmes cikkekben recenziálja Szabó két falutörténeti monográfiáját, és a magyarországi földközösség historiográfiáját áttekintő tanulmányában is foglalkozik Szabó nézeteivel.⁷³ Tanulmányt írt Szabó István agrártörténeti munkásságáról a *Parasztság és magyarság* címen megjelent emlékkönyvbe, amely Szabó születésének 90. évfordulója alkalmából készült – arról nincs információ, hogy ott végül miért nem jelent meg a munka. (A szöveget a 2009-es és 2013-as tanulmányaim függelékében közöltem. E. V.).⁷⁴

Melyek Wellmann Imre Szabó Istvánról alkotott képének fő jellemzői? Az 1937-es írásában, amelyben az *Ugocsa megyét* és a népiségtörténeti kutatásokat elemzi,⁷⁵ utóbbi vonatkozásában főként arra hívja fel a figyelmet, hogy az állam- és a politikatörténet helyett a nép, s ezzel a gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozások állnak Szabónál a centrumban. Ennek szoros következménye, hogy a nagy egyéniségek helyett a kollektív jelenségekre összpontosít, s ezek elemzéséhez elengedhetetlen a

⁷⁰ Kosáry Domokos közismerten Mályusz-ellenes volt.

⁷¹ Wellmann Imréhez lásd Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból. Szerk. Csíki Tamás – Rémiás Tibor. Miskolc 1999.

⁷² Lásd Wellmann Imre könyvismertetése Szabó István: *Ugocsa megye* című könyvéről. *Századok* 71. (1937) 473–485.

⁷³ *Wellmann Imre*. Ismertetés Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon X–XIV. század című könyvéről*. Magyar Nemzet, 1968. május 11. 5.; *Uő*: Ismertetés Szabó István: *A középkori magyar falu című könyvéről*. Magyar Nemzet, 1970. április 26. 13.; *Uő*: *Földközösségtől faluközösségig. Kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig*. *Ethnographia* 100. (1989) 278–302.

⁷⁴ *Erős Vilmos*: *Utak a népiségtörténethez*. Mályusz Elemér és Szabó István. *Századok* 147. (2013) 33–62., itt: 56–62.

⁷⁵ *Wellmann I.*: Ismertetés i. m. 473–485. A két történész viszonyához ekkoriban lásd például Szabó István könyvismertetése Wellmann Imre: *A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770–1815. esztendőkre* című könyvéről. *Századok* 68. (1933–1934) 432–435.

szociológiai módszerek alkalmazása. Különösen dicséri Szabó munkáinak forrásgazdagságát (oklevelek, urbáriumok, családi levéltárak, kataszteri térképek, nemesi névjegyzékek, periratok használata), ami Országos Levéltárbeli tevékenységével szoros összefüggésben áll. Hiányérzete talán csak az egyházi anyakönyvek nem kellő mértékű hasznosításával kapcsolatosan adódott.⁷⁶ Wellmann szintén hangsúlyozza Györffy István és Kniezsa István szerepének hatását Szabó munkásságára.

Kulcsfontosságúnak tekintem a Szabó István-i életmű értelmezésében Wellmann 1988-ra datálható írását/megemlékezését, amely korábban ismeretlen volt a szakirodalomban.⁷⁷

Az előadás apropója minden bizonnyal Szabó születésének 90. évfordulója volt, címe pedig *Szabó István az agrártörténetíró*. Ebben Wellmann kifejezetten Szabó mezőgazdaság-történettel összefüggő munkáira fókuszált, bár az életmű több egyéb vonatkozására is kitért. Wellmann értelmezésének legfőbb sajtószerevése, hogy mindjárt a bevezetőben Szabót Tagányi Károly munkásságával állítja párhuzamba, akit szintén érték sérelmek és támadások.

Wellmann további párhuzamként említi Tagányi és Szabó között az ellenük intézett támadásokat. Tagányi művei például nem találtak érdemleges visszhangra, s e miatti elkeseredésében a néprajz felé fordult. Tagányit később is érték sérelmek, támadások, az 1950-es években Molnár Erik bírálta a „földközösség”-ről vallott felfogását. Molnár ebben csak a tulajdon közösségét látta, s szerinte Tagányi nem hangsúlyozta eléggé a földesúri kisajátítást és a paraszti osztályharcot.⁷⁸

Szabó hozzá hasonlóan az Országos Levéltárban kezdte meg igazi történelmi pályafutását, s mindez számára is igen széleskörű forrásanyag áttekintésére biztosított lehetőséget. Itt kapcsolódott be a Mályusz Elemér vezette népiségtörténelmi kutatásokba is, ahol „igen bölcsen” a legkisebb megyét, Ugocsát választotta ki, s így el is készült munkájával, illetve ennek alapján kezdeményezte a parasztság történetével összefüggő forráskiadvány összegyűjtését.

Wellmann felidézi a Szabó ellen 1948–1954 között megfogalmazott bírálatokat, hosszasan idézve a Spira György, Balázs Vera és Tibor, Sándor Pál által Szabó István ellen megfogalmazott vádakból. Tagányival ellentétben azonban Szabót nem törték meg a támadások, hiábavaló politikai természetű vitákba nem bonyolódott, így rövid idő múltán töretlen erővel folytatta a „történetíró messzetelektől alkotó munkáját”.

Wellmann Szabó három agrártörténelmi munkáját emeli ki: az *Uradalmi gazdálkodás és a jobbágybirtok a XVI–XVII. században*; *A prédiomot*, illetve *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig* című köteteket.

⁷⁶ Wellmann I.: Ismertetés i. m. 447.

⁷⁷ Erős V.: Utak i. m. 54–62.

⁷⁸ Uo. 58–59.

Az elsőről megállapítja, hogy még a nagy támadások idején készült, kapcsolódott a Domanovszky-féle mezőgazdaságtörténeti sorozathoz, s tanulságosan különböztette meg az adóztató és termeltető birtokokat, a majorsági gazdálkodás kialakulásában pedig azt hangsúlyozta, hogy ott a súlypont a saját termelésen volt, s így a jobbágy helyzetének összefüggő képét is meggyőzően tudta ábrázolni.

A prédiuum kapcsán leszögezi, hogy Szabó messzemenő gondossággal járja körül a fogalom értelmét, és a rabszolgamunkán alapuló gazdaságnak nemcsak a létrejöttét, de a felbomlását is bemutatja. A Szabó István halálát követően megjelent kötetről végül így nyilatkozik Wellmann: „A harmadik, már halála után megjelent munka: *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig*, sajnálatos módon már végső kicsengése a nagy agrártörténetíró munkásságának. Itt is a legjobb rendben követi egymást a népesség alakulásának földterítése, egyike azoknak a tudományterületeknek, melyek művelésében egyébként is követendő utat mutatott, aztán a földművelés s az állattenyésztés ezúttal is szilárd forrásalapokon való bemutatása, s nem marad el természetesen az agrártársadalom mélyreható megjelenítése sem.”⁷⁹

Fontosnak és jellemzőnek gondolom Szabad György⁸⁰ Szabó Istvánról kialakított véleményét is. Szabad Szabóval már az 1950-es években került kapcsolatba, amikor Szabó terjedelmes lektori véleményt készített Szabad kandidátusi disszertációjáról. Viszonyuk következő fontos állomása az 1965-ös kötet, amelybe Szabad György a parasztság kapitalizmus kori hitelviszonyairól írt tanulmányt.⁸¹ 1968-ban Szabad külön cikkben köszönti Szabót 70. születésnapja alkalmából, két év múlva pedig nekrológot publikál az időközben elhunyt pályatársáról, amelyben megismétli *Kortárs*-beli írásának főbb gondolatait.⁸² Nagy jelentőségű tanulmánnyal szerepel Szabad az 1998-as *Szabó István Emlékkönyv*ben is, ahol Szabónak az 1848–1849-re vonatkozó, a felszabaduló jobbágság földtulajdon igényeiről szóló tanulmányai kapcsán publikált írást. Itteni gondolatait az 1990-es években egyéb tanulmányaiban is kifejti.⁸³

Szabad György *Kortárs*-beli (és *Századok*-beli) írása teljes pályaképet ad Szabóról. Munkásságában különösen a népiségtörténeti kutatásokat, valamint a parasztság történetét vizsgáló műveit emeli ki. Szabó népiségtörténetét inkább településtörténetnek vagy történeti demográfiának tekinti, így szerinte az ideológiai vonatkozások kevésbé fontosak, s Szabó mindezzel összefüggésben nem

⁷⁹ *Erős V.*: Utak i. m. 62. Megjegyzendő, hogy Wellmann Imre említett hagyatékában még további két Szabó István által írt levél található. Lásd Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból i. m. 511.

⁸⁰ Szabad Györgyről lásd legújabban Kitérés kánonból i. m.

⁸¹ Lásd *Orosz I.*: Szabó István és Szabad György i. m.

⁸² *Szabad György*: Szabó István, a történész köszöntése. *Kortárs* 12. (1968) 1171–1172.; *Uő*: Szabó István (1898–1969). *Századok* 104. (1970) 516–518.

⁸³ *Uő*: Szabó István a felszabaduló jobbágság földtulajdonlási igényéről. In: Szabó István Emlékkönyv i. m. 302–309.

„áldozott sokat az irracionális ideológia füstjének táplálására”, e művekben kifejtett felfogása is inkább demokratikus hátterű.

A parasztságra vonatkozó tanulmányaiban pedig a földesúr és jobbágy patriarkális viszonya mellett Szabad szerint Szabó István rámutat a két társadalmi osztály közötti ellentétekre is, s a Werbőczy-ünneplés helyett inkább az 1514. évi törvények bosszúálló voltát vagy az örökös jobbágyság rendszerét idézi fel.⁸⁴

Az 1848–1849-re vonatkozó konfliktuskört bontja ki azután Szabad György az 1998-as emlékkönyvben megjelent tanulmányában. Szerinte e vonatkozásban Szabónak nem voltak preconcepciói, s alapján két felfogás között egyensúlyozva fejtette ki a jobbágyszabadítással összefüggő mondanivalóját. Az egyik (például Szekfű Gyula) szerint a jobbágyszabadítás elszietett volt, szétzilálta az agrárviszonyokat, és a birtokosságot feleslegesen sodorta válságba. A másik álláspont viszont (amelyben nem nehéz felfedezni Sándor Pálék véleményét) azért bírálta mindezt, mert nem tartotta elég radikálisnak, s a földosztást tekintette a kor aktuális feladatának.⁸⁵

Szabad ezután rekonstruálja Szabó István vonatkozó tanulmányainak fő gondolatmenetét, így az irtásföldeket, a szőlőt vagy a taksás földeket érintő problémákat. Egyetért Szabó felfogásával, miszerint igazi földosztó mozgalmak nem voltak 1848–1849-ben, már csak azért sem, mert ezzel a parasztság saját tulajdonjogát is veszélybe sodorta volna (még a leginkább radikális Táncsics Mihály is „a tulajdon szent és sérthetetlen” voltát hangsúlyozta).

„A föld tulajdonjogának megszerzése és biztosítása volt a megmozdult parasztok küzdelmének célja, de – hitük szerint – tétje is, amit kockáztatni semmi esetre sem akartak. Legfőképpen ez magyarázza Szabó István legtöbbet támadott megállapításának igazát, miszerint »a jobbágyszabadság nagy napjaiban és izgalmaiban meglehetősen halk hangon jelentkeztek egyértelmű« földosztó törekvések. Szabó István előadásának tényanyaga és érvkészlete már 1948-ban kellő alapot nyújtott ehhez a megállapításhoz. S a hamarosan, az 1848/49-ben lezajlott parasztmozgalmak felszínre emelt nagy tényanyaga sem ingatta meg megállapításának szaktudományi hitelét. Annál kevésbé, hiszen a szerves összefüggéseket feltáró uradalomtörténeti, helytörténeti kutatások – kimondva vagy kimondatlanul – Szabó István megállapításának igazát támogatták.”⁸⁶

⁸⁴ *Uő*: Szabó István i. m. 517.

⁸⁵ *Uő*: Szabó István a felszabaduló i. m. 306.

⁸⁶ *Uő*: Szabó István a felszabaduló i. m. 306. Szabad György hasonló gondolatokat fogalmaz meg egy későbbi előadásában is. Lásd *Szabad György: A jobbágyszabadítás hatása a magyar társadalom szerkezetének átalakulására*. In: *Jobbágyszabadítás 1848*. Szerk. Varga János. Bp. 1998. 37–43.

Szabó István az újabb keletű historiográfiai összefoglalásokban

Külön csoportot alkothatnak végül a Szabó Istvánnal összefüggő értelmezésekben a historiográfiai összefoglalások, amelyek vagy a teljes magyar történetírásról, vagy annak egy nagyobb korszakáról alkotott átfogó kép keretein belül helyezik el a történezt.

A sort még az 1950–1960-as években Léderer Emma összefoglalásai nyitják meg, erről azonban a korábbiakban már részletesebben szó esett.

Szabó történetírásának ilyen jellegű (tehát szintézisen belüli) további elhelyezésére az 1990-es évekig kellett várni. Ekkor Gunst Péter a magyar történetírásról írott összefoglalójában két helyen is megemlékezik röviden Szabó történetírásának maradandó teljesítményeiről.⁸⁷

A háború előtti időszakból a népiségtörténeti munkáira mutat rá elsősorban, s különösen az 1942(?)-ben megjelent *A magyarság életrajza* című szintézist méltatja. Gunst azonban ezt nem nevezné népiségtörténetnek, sokkal inkább településtörténetnek. „Szabó 1942-ben⁸⁸ mindazon törekvések összefoglalásaként, amelyek a népiségtörténeti kutatásokat Magyarországon jellemezték, »A magyarság életrajza« címen összefoglalta a magyar népesség alakulására vonatkozó addigi eredményeit. Szándékosan nem nevezzük népiségtörténetnek [!!! – E. V.], mert Szabónál némileg nagyobb szerepe volt a korabeli francia módszertani eredmények felhasználásának, mint a német népiségtörténet eredményei közvetlen átvételének.”⁸⁹

Gunst azután a magyar történetírás 1945 utáni fejleményeit vizsgálva is kitér Szabóra, például az 1948-as kötetére is. Munkásságában kiemeli iskolateremtő tevékenységét, szerinte az általa létrehozott agrártörténeti iskola egyedüli a magyar történetírásban az 1970-es években. Utolsó munkáin pedig szerinte különösen érződik az 1920–1950-es évek német és francia történeti irodalmának megtermékenyítő hatása.⁹⁰

„Még korában, 1956 előtt foglalkozott az 1351. évi jobbágytörvényekkel, majd Bács, Bodrog és Csongrád megye 1522. évi dézsmajegyzékeit tette közzé, s most nekilátott egyrészt népesedéstörténeti kérdések feltárásának, Magyarország népessége 1330–1526 közötti alakulását mutatva be, majd a középkori magyar falu kialakulásának, a falurendszer megszilárdulásának problémái érdekelték. Nagy tanulmánya a prédiумról, monográfiái előbb a falurendszer kialakulásáról, majd a középkori magyar faluról nemcsak a történetírás, hanem a többi társ tudomány számára is meghatározó jelentőségűek. A halála utáni években jelent

⁸⁷ *Gunst Péter*: A magyar történetírás története. Debrecen 1995. 183., 205.

⁸⁸ Helyesen: 1941-ben.

⁸⁹ *Gunst P.*: A magyar történetírás i. m. 183.

⁹⁰ Hasonló gondolatokat fogalmaz meg Pamlényi Ervin is, lásd a korábbiakat.

meg összefoglalása a magyar mezőgazdaság 14–15. századi történetéről (1530-ig). Különösen utolsó munkáin érződik a századforduló s az 1920–1950-es évek német és francia történeti irodalmának megtermékenyítő hatása.”⁹¹

Jelentős teret szentel Szabónak Kriston Pál is az 1990-es évek folyamán többször is kiadott jegyzeteiben.⁹² Kriston támaszkodva a korábbi értékelésekre úgy véli, hogy Acsády Ignác és Márki Sándor mellett Szabó István a legjobb kutatója a magyar parasztságnak. Életművében két szakaszt különböztet meg: az első szerinte 1943-ig tartott, amikor a helytörténeti, népiségtörténeti, társadalomtörténeti (debreceni tanyarendszer) uralják Szabó témáit. Különösen kiemeli az *Ugocsa megyét* és *A magyarság életrajzát*, amelyekben Szabó széleskörű forráshasználatát, objektív tárgyilagosságát, a társadalomtudományok eredményeinek a felhasználását (például Kniezsa István) emeli ki.⁹³

Kriston szerint azonban 1943-tól kezdve alapvető fordulat állt be Szabó történetírói pályáján, és ettől kezdve csak parasztságtörténettel foglalkozott. „Bár elutasítja az úri kisemmizés és parasztromantika idejétmúlt fikcióját, de valamiféle parasztpolgári szemlélet jegyében közelít a parasztsághoz. Az életerős, az őserős paraszt típusát mint társadalmi ideált rajzolja meg. A parasztságban látja azt a bázist, amelyhez mindig vissza lehet nyúlni, belőle meg lehet a magyarságnak újulni. 1948/49-ben ezt a szemléletet utasítja el a korabeli hivatalos ideológia és tudománypolitika. Parasztromantikusknak, békepárti szellemet képviselőnek nevezik.”⁹⁴

Kriston szerint Szabó a támadások ellenére kitartott korábbi nézetei mellett, némileg meglepő módon azonban az 1945 utáni tevékenységét marxistának tekinti, sőt az időszak legjobb marxista szemléletű történészének tartja (jóllehet Szabó nem vallotta magát marxistának). Fő érvei emellett, hogy Szabónál nincs sematizálás, szimplifikáció az 1950-es években sem, amelyet például a *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*, *A prédiuum* vagy a Kossuth és a jobbágyfelszabadítás kérdését elemző tanulmányok is bizonyítanak.⁹⁵

Feltétlenül említést érdemel Csíki Tamás 2003-as összefoglalója, amely 1945-ig tekint át a magyar társadalomtörténet-írás fő irányait, s ebben fontos szerepet kap Szabó István ilyen jellegű munkássága.⁹⁶ Csíki kitér Szabó népiségtörténeti tanulmányaira is, ezeket szerinte a társadalomtörténeti és a szociológiai megközelítés jellemzi, és külön kiemeli a történész rokontudományokkal való átfogó együttműködését. Ebben a

⁹¹ *Gunst P.*: A magyar történetírás i. m. 205.

⁹² *Kriston Pál*: A történetírás története. Bp. 1991.

⁹³ Uo. 213.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ *Csíki Tamás*: Társadalomábrázolások és -értelmezések a magyar történeti irodalomban 1945-ig. Debrecen 2003.

vonatkozásban például a történeti statisztika (Thirring Gusztáv és a kritikusan kezelt Acsády Ignác, a zsidóság térfoglalásánál Kovács Alajos), a történeti- és településföldrajz (Mendöl Tibor), valamint a kialakulófélben lévő várostörténet (Pleidell Ambrus) fontos a leginkább Szabó számára. De értékesíti a Domanovszky-tanítványok írásait, a nyelv-történet (Kniezsa István és Melich János), az etnográfia (Tagányi, Hunfalvy, Györffy) idevágó eredményeit, például Szekfű és Mályusz kutatásai mellett.

Különösen fontosnak tekinti Csíki Szabónak az asszimiláció kérdésével összefüggő tanulmányait, amelyekről a következőket írja:

„Szabó arra a következtetésre jut, hogy az asszimiláció nem azonosítható a befogadó nyelv elsajátításával és a teljes nyelvváltással sem, mivel az egy többgenerációs, »rendkívül összetett« folyamat, melyben a mindennapi kapcsolatokra épülő tudati-identitási azonosulásnak, a »népiség lelkileg teljes átélésének« van döntő szerepe. Emellett a szerző az asszimiláció társadalmi tényezőinek vizsgálatakor megkülönbözteti az elzárkózó, ám a birtokállapot, valamint a művelődési és életmódbeli »viszonyok« szerint differenciált falusi népességet, illetve a »népi kiegyenlítődés« gócpontjaiként a különböző városokat. Sőt a vallás elkülönítő (pl. református magyar és görög katolikus román) vagy integráló (evangelikus németek és magyarok) funkcióját kiemelve a felekezeti etnikum problematikáját veti fel, és a földrajzi tényezők: a szórványok és a nyelvszigetek szerepét is fontosnak tartja, ami lehetővé tette, hogy szempontjait ne csak az 1970-es években felbukkanó asszimiláció-koncepciók, hanem az újabb társadalomtörténeti kutatások is hasznosítsák.”⁹⁷

Foglalkozik még Csíki Szabónak az 1940-es évek elején megjelent parasztságtörténeti tanulmányaival, így *A jobbágy megnemesítésével* vagy az Eckhardt Sándor által szerkesztett kötetben megjelent írásával is. Ezek kapcsán rámutat arra, hogy Szabó nagy energiával vizsgálta a nemesi és paraszti társadalom rétegzettségét, a mobilitás lehetőségeit, s véleménye/eredményei szerint a történeti és népi kultúra viszonyában a közjogi állással és társadalmi tudattal szemben az életformáé a döntő szó. Utóbbi szerint viszont a kettő – úri és népi kultúra – szoros kapcsolatban áll egymással, egymástól el nem választhatók.⁹⁸

Romsics Ignác 2011-ben megjelent összefoglalása a magyar történetírás 19–20. századi fejlődéséről jelentős teret szentel Szabó István történetírói/történet-szi életműve bemutatásának (nem utolsósorban jelen sorok írójának tanulmányai

⁹⁷ Uo. 116.

⁹⁸ Csíki kitér Szabónak a mezővárosi fejlődésről alkotott képére is. Mályusz Elemérral ellentétben szerinte Szabó mindezt nem a polgárság, hanem a parasztság szemszögéből közelíti meg. Ennek során egy parasztpolgári fejlődésről szóló koncepciót érvényesít, amely Erdei Ferenc felfogásával rokon.

alaján).⁹⁹ Romsics itt részletesen ismerteti Szabó István történetírói pályájának első szakaszát, kiemelve a legfontosabb műveket, 1948-ig bezárólag.

Ezekben a munkákban alapvetően két nagyobb vonalat különböztet meg: egyrészt a parasztságtörténeti tanulmányokat, másrészt a népiségtörténettel összefüggő műveket. A parasztságtörténeti írásokkal kapcsolatosan egyik legfontosabb megállapítása (itt Szabó 1940–1941-ben megjelent műveire utal) például Hajnal István hatására az, hogy a parasztság története nem merül ki „úr és szolga ellenlábás viszonyában”. Romsics szerint: „Fontos eredményének tekinthető a magyar jobbágyság átmeneti, az Európa nyugati és keleti felében uralkodó viszonyoktól egyaránt eltérő jellegének a dokumentálása is. Domanovszky nézeteihez kapcsolódva Szabó is úgy vélte, hogy az ún. termeltető nagybirtok Magyarországon nem lett annyira domináns, mint Kelet-Európa más területein, s hogy 1514 után a parasztság helyzetében nem történt olyan mértékű visszaesés, amely indokolná a »második jobbágyság« fogalmát, s valamiféle külön fejlődési utat feltételezett. A magyar jobbágyok beköltözhettek a mezővárosokba, végvári katonának, illetve hajdúnak állhattak, sőt még nemességet is szerezhettek.”¹⁰⁰

Romsics Ignác szerint „ilyen előzmények után” fogott Szabó a nagyszabású népiségtörténeti szintézis, *A magyarság életrajza* elkészítéséhez, amelyben már a fejezet-címek és a fogalmak („nép”, „néptörténet”, „népi kép”) utalnak arra, hogy például Szekfű Gyula *A magyar állam életrajzával* szemben új szemléletű magyar történeti szintézis készült. Ezután részletesen ismerteti a mű legfontosabb megállapításait.

„*A magyarság életrajza* a két világháború közötti népiségtörténet kiemelkedő alkotása. A rendelkezésre álló részletmunkálatokra és saját kutatásaira is támaszkodva Szabó István olyan szintetikus munkát alkotott, amely a szellemtörténet spekulatív konstrukcióit és a népiségtörténet metaforikus nyelvhasználatát egyaránt elkerülve először adott szakszerű és tárgyilagos képet a magyar és nem magyar népek történeti demográfiai és településtörténeti múltjának ezeréves Kárpát-medencei alakulásáról. Fiatalabb pályatársai közül igen elismerően írt róla Jakó Zsigmond és Makkai László, és azóta sokan mások. Egyetérthetünk Für Lajossal, aki szerint Szabó István e munkája »a magyar történettudomány legértékesebb művei közé tartozik«. Különösen kedvező volt munkáinak fogadtatása a népi mozgalom köreiben, ahol – nem alaptalanul – Hajnal Istvánhoz hasonló rokon lelket láttak benne.”¹⁰¹

Hasonlóan emelkedett szavakkal illeti Romsics Ignác Szabó István – nem sokkal *A magyarság életrajza* után született – *Nemzetsszemlélet és magyarságtudat* című cikksorozatát, amelyet egyrészt „társadalomtörténeti” munkának minősít,

⁹⁹ Romsics Ignác: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Bp. 2011. 333–337.

¹⁰⁰ Uo. 334–335.

¹⁰¹ Uo. 336–337.

másrészt szerinte ebben Szabó a modern magyar nacionalizmus történetét írta meg, „máig érvényes formában”.¹⁰²

Romsics Ignác többször megemlékezik Szabó Istvánról összefoglalásának az 1945 utáni magyar történetírásra vonatkozó fejezeteiben. Itt már jóval lakonikusabban foglalja össze Szabó ekkori működését, bár parasztságtörténeti munkáit most is kimagaslónak minősíti. Különösen kiemeli falutörténeti monográfiáit, illetve a prédiáról, valamint a magyar mezőgazdaság középkor végi történetéről készített (utóbbi posztumusz) munkáit (az utolsó esetén Maksay Ferenc és Belényessy Márta műveire utalva párhuzamként).¹⁰³

Egy példa az új keletű értelmezések közül: Faragó Tamás

A fentiekhez hozzá lehet még fűzni, hogy mindezekon kívül még számos Szabó Istvánnal kapcsolatos megnyilatkozást, recenziót, nekrológot, résztanulmányt lehetne itt megemlíteni,¹⁰⁴ azonban ezek jelen keretek között kiesnek az elemzésből. Másrészt ezek között találhatóak olyanok is, amelyek bár átfogóbbak, inkább leíró jellegűek, s többnyire életrajzi momentumokat elevenítenek fel, új problémát, értelmezést pedig csak keveset tartalmaznak.¹⁰⁵

Mindenképpen meg kell említeni azonban Faragó Tamás nagy jelentőségű recenzióját Szabó István 1976-os, *Jobbágyok–parasztok* című kötetéről,¹⁰⁶ amely több tanulsággal is szolgál s nemcsak a szóban forgó kötetet, hanem szinte Szabó István teljes életművét/történetírói munkásságát is értékeli. (Erre az 1976-os kötet, átfogó jellegéből adódóan, lehetőséget is ad.)

Faragó írásának nem kevés pikantériát kölcsönöz, hogy eredetileg a *Tiszatáj*-ban jelent meg 1977-ben, azonban szövegét a szerkesztő jelentősen megcsonkította. Így azt teljes terjedelmében csak 1999-ben publikálhatta a szerző. Faragó recenziójában a korábbi értékelőkhöz hasonlóan megemlíti Szabó életművének legfontosabb területeit, így a Debrecennel, a nemzetiségi történettel és a parasztságtörténettel kapcsolatos munkáit. Szabó Istvánt kiemelkedő történésznek minősíti, életműve szerinte is (Hofmann Tamás hasonlóképpen vélekedik) egy tömbből faragott egész. Rámutat

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo. 424–425.

¹⁰⁴ Gyáni Gábor, Romsics Gergely, Hanák Péter, Kristó Gyula, Pach Zsigmond Pál, Kósa László, Csabai Tibor, Maksay Ferenc stb. írásai mellett lásd például *Gazdag István: Szabó István levéltártudományi munkássága*. In: *Parasztság és magyarság* i. m. 121–129.

¹⁰⁵ Vö. például *Gyarmati Zsolt: A magyar társadalomtörténet néhány filmkockája* Tagányi Károlytól Szabó Istvánig. *Korunk* III. folyam 12. (2001) 5. sz. 87–93.

¹⁰⁶ *Faragó Tamás: Parasztságtörténet és történetírás. Meditációk Szabó István tanulmánykötete kapcsán*. In: *Uő: Tér és idő – család és történelem. (Társadalomtörténeti tanulmányok 1976–1992.)* Miskolc 1999. 296–307. (Eredetileg megjelent: *Tiszatáj* 31. [1977] 10. sz. 76–80.)

arra is, hogy a szóban forgó kötetet még Szabó István állította össze, de a lektor (Pölöskei Ferenc) és a szerkesztő (Für Lajos) módosított a tartalom. Kimaradt belőle például *A jobbágy megnemesítése* című nagy jelentőségű tanulmány 1941-ből, s Faragó szerint *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság időszakában* is szerepelhetett volna az összeállításban. A recenzius szerint fölösleges volt a parasztság kapitalizmus kori történetével összefüggő munkák újbóli közlése, helyettük inkább Szabó 1960-as francia nyelvű írását vagy az alföldi tanyás gazdálkodást elemző könyvfejezetet kellett volna felvenni. Szabónak a könyvben kifejtett gondolatmenetét a 15–16. századig egységesnek minősíti, utána azonban törés következik be, ami az említett problémából adódik, hogy tudniillik nem a legrepresentatívabb szövegeket válogatták a kötetbe.

A törést elsősorban *A jobbágy birtoklása...* című tanulmány hiánya okozza (bár ezt jelen sorok szerzőjének tudomása szerint Szabó maga sem tervezte közölni), ami leginkább kifejezi a 16–18. századra vonatkozó nézeteit – annak ellenére, hogy ezzel nem minden gazdaságtörténész ért egyet. A Kossuth-tanulmányok kapcsán Faragó rámutat arra, hogy saját korukban szintén problematikusak voltak a fennálló hatalom számára, egyikük elkészülte után még évekig kéziratban maradt.

Faragó röviden ismerteti még az 1351-es törvényekre, hajdúkra, a jobbágyi névadásra vonatkozó írásokat, és különösen méltatja Szabó módszerét, briliáns forráskezelését, valamint az interdiszciplinaritás érvényesítésére irányuló törekvéseit.¹⁰⁷ Faragó kifogásolja, hogy Szabó kevésbé élt a kvantitatív módszerrel, bár szerinte ez saját korában még nem terjedt el jelentősen. Kitér az életpálya megrázkódtatásaira is (főként az 1948–1949-es meghurcoltatásokra), és rámutat, hogy mindezek következtében Szabó kutatásait kedvezőtlen körülmények között folytathatta, például – nyugati kollégáival ellentétben – az alap kutatásokat is saját magának kellett elvégeznie.

Összesítve Szabó történetírásának fő érdemeként Faragó az eseménytörténettel szembeállított társadalomtörténeti szemlélet meghonosítását jelöli meg, ami a szélesebb közönség számára szokatlan, mert az inkább a politika és a politikai vonatkozások iránt érdeklődik.¹⁰⁸

Faragó megállapítása értelmében mindennek nincsenek igazi műhelyei Magyarországon,¹⁰⁹ ennek is köszönhető, hogy Szabó István tanulmányainak csekély visszhangja volt például a *Századokban*, inkább csak az *Agrártörténeti Szemlében* és az *Ethnographiában* foglalkoztak gondolataival.

¹⁰⁷ Uo. 299.

¹⁰⁸ Uo. 304.

¹⁰⁹ Hozzá lehet tenni, hogy Faragó Tamás ugyanakkor rendkívül kritikus volt Szabó István (és per sze Mályusz Elemér) népiségtörténeti munkáit illetően. Szerinte ezek kifejezetten politikai/ideológiai és kormányzati indíttatásúak voltak, jelentős visszaesést eredményeztek a dualizmus kori történeti demográfiai kutatásokhoz képest, s teljesen ignorálták a modern történeti demográfia olyan kérdéseit, mint a termékenység, halandóság, migráció. Lásd *Tamás Faragó: Historical demography in Hungary: A history of research.* (Working papers on population, family and welfare, 16.) Bp. 2012. 11., 12.

Összegzés

A fentiek alapján megállapítható, hogy bár Szabó István történetírói munkásságáról önálló monográfia még nem született, viszonylag kiterjedt irodalom foglalkozik életművével, illetve annak különböző aspektusaival. Ezek az értékelések az 1950–1960-as években még jelentős mértékben ideologikus és polemikus jellegűek voltak. Igaz, az ideológiai vonatkozások (főként a népi mozgalommal való kapcsolat bizonyítása) a későbbi időszakban is erőteljesek maradtak – mindenekelőtt a tanítványok és munkatársak műveiben. Az értelmezések másik fő vonulata inkább a történeti életmű (részint a szellemtörténettel szembeállított) társadalomtörténeti vonatkozásait hangsúlyozza, amely valószínűleg párhuzamos a szociológiai szempontoknak az egész magyar történetírásban való erőteljesebb érvényesülésével. Jelen sorok szerzője mindezzel együtt úgy véli, hogy az ideológiai-retorikus összetevők elemzése (főként a népiségtörténeti munkák esetében, de a társadalomtörténetiekben szintúgy) nem maradhat el, de semmi esetre sem a stigmatizálás és a megbélyegzés igényével, hanem például a történetírás úgynevezett „nyelvi fordulata” konzekvenciáinak erőteljesebb érvényre juttatásával.¹¹⁰

ISTVÁN SZABÓ (1898–1968) IN THE HUNGARIAN HISTORICAL LITERATURE

by Vilmos Erős

SUMMARY

The article surveys the literature that deals with the scholarly oeuvre of István Szabó, renowned Hungarian historian from Debrecen. Examining briefly the Marxist-Communist criticism leveled at Szabó in the 1950s, the author explores the much more positive reception of his work that characterized the 1970s and 1980s. While much of this favorable reception was penned by Szabó's disciples and close collaborators, these views were basically shared by famous scholars of national influence. The paper also pays considerable attention to the views of Szabó formulated in more recent historiographical summaries (those published abroad included), as well as to opinions that were voiced even after 2000.

¹¹⁰ Ennek tengernyi irodalmából csak a felvillantás céljából lásd *Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor: A történetírás „nyelvi fordulata”*. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagományok, irányzatok, módszerek*. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bp. 2003. 413–442.